

KAYSERİ ETNOĞRAFYA MÜZESİNDEKİ BİR GRUP CİLT HAKKINDA

YILDIRAY ÖZBEK*

ÖZ

1983 yılında Kayseri'nin Erkilet beldesindeki Mehmed Paşa Camisinden, kapladıkları elyazması kitaplardan eskidikleri gerekçesiyle sökülen ve cami içinde muhafaza edilen bir grup kitap kapağı Kayseri Müzesine getirilmiştir. Bu ciltlerin envanteri yapılmamış, etütlük eser olarak müze deposuna kaldırılmıştır. Bir kısmı çift kapak ve miklepten, bir bölümü çift kapaktan ve bir grubu da tek kapaktan oluşan bu ciltlerin bezemeli 25 örneği bu yazıda tanıtılacaktır. Ciltlerin ölçüleriyle, şu anda Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesinde bulunan ve Mehmed Paşa'nın vakıf kaydını taşıyan Erkilet'ten getirilmiş kitapların ölçüleri karşılaştırılmıştır. Kesin olmamakla birlikte bazı ciltlerin hangi eserlere ait olabileceği belirlenmiştir. Ciltlerin büyük bölümü soğuk kalıp baskılı şemşelerle süslenmiştir. Bazı örneklerin malzemeleri, bezemeleri ve hatta iç kapaktaki ebru kaplamaları aynıdır. Bu örnekler aynı kitabın cildlerinin kapakları olmalıdır. Eserlerin çok azında altın yıldız kullanıldığı, şemse yüzeylerinin alçak kabartmalı rumî-palmet ve saz üslûbunda yapraklarla süslendiği görülür. Birkaç ömekte Selçuklu geleneğinin devam ettirilmeye çalışıldığı dikkati çeker. Bir ciltte şemseye yapılmış tamiratın izi görülür. Bu ciltlerin Mehmed Paşa'nın vakfettiği kitapların orijinal ciltleri mi olduğu yoksa daha sonra örneğin 19.yüzyılda yerel bir atölye veya usta tarafından tamir ya da yenilenmiş mi olduklarına dair bilgi ve belge yoktur.

Anahtar kelimeler: Cilt, erkilet, Mehmet Paşa, Raşid Efendi Kütüphanesi, elyazması.

ON A GROUP OF BINDINGS IN KAYSERİ ETHNOGRAPHICAL MUSEUM

ABSTRACT

A group of bindings from Erkilet Mehmet Paşa mosque, which were torn away from their original manuscripts, were brought to Ethnographical Museum of Kayseri. Bindings, some of which consists of either front or end cover only and some of which is complete were not recorded as inventory, but simply put to the museum depot as research material. The sizes of those bindings are compared and matched with the books of Mehmet Paşa Vakfı, which are now in Kayseri Raşid Efendi Library. Matching books and bindings were determined. Bindings were mostly produced as moulded press, few having gold gilding. The continuation of the Seljukid tradition of book binding can be traced in some of the pieces. There is no document on whether those bindings were the originals of the volumes which were donated by Mehmet Paşa or a product or repair of local atelier.

Key words: Kayseri, Bindings, Erkilet, Mehmet Pahsa, Raşid Efendi Library, manuscript.

* Dr. Erciyes Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü, Kayseri, TÜRKİYE.

Giriş:

Kayseri Anadolu Selçukluları döneminin en önemli kültür merkezlerinden biridir. Şehir merkezindeki anıtsal yapıların neredeyse tamamı Selçuklular zamanında inşa edilmiştir. Selçuklu döneminde inşa edilen Mehmed Gazi, Güllük, Hunat Hatun, Çifte, Pervane, Avcunlu, Seraceddin, Hacı Kılıç, Hoca Hasan, Sahabiye medreseleri¹ şehrin bu dönemde ulaştığı kültürel düzeyi göstermesi bakımından önemlidirler. Beylikler döneminde bu yapılara Dulkadirli yapısı olan Hatuniye Medresesi², Osmanlı döneminde de yenileri eklenmiştir³. Büyük bir bölümü günümüze ulaşamamış olsa da 19. yüzyılın sonunda Kayseri'deki medrese sayısının kırk ikiye ulaştığı ve bunların yirmi ikisinin faal olduğu⁴ görülmektedir.

13-15.yüzyıl arasında Kayseri'deki medrese sayısı fazla olmakla birlikte, Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi'ndeki 12-15.yüzyıllar arasında hazırlanmış 153 el yazması kitaplar içinde Kayseri'de telif veya istinsah edilmiş kitap olmaması ilginçtir. Kütüphanedeki yazma eserler içinde sadece 35 adedinin Kayseri'de istinsah edilmiş olduğu tespit edilebilmektedir⁵. Bununla birlikte, hemen her dönem Kayseri'de kitap istinsahı yapılmış olduğunu ve istinsah edilen kitapların Türkiye'deki çeşitli kütüphanelerde bulduklarını çeşitli yayınlardan öğrenmek mümkündür⁶.

¹ 12-13.yüzyıl Kayseri medreselerinin mimari özellikleriyle ilgili olarak şu yayınlara bkz. H.Edhem, *Kayseri Şehri*, (Haz:K.Göde), Ankara 1982; A.Gabriel, *Monuments Turcs d'Anatolie*, 2 cilt, Paris 1931-1934; A.Kuran, *Anadolu Selçuklu Medreseleri I*, Ankara 1969; M.Sözen, *Anadolu Medreseleri, Selçuklu ve Beylikler Devri*, 2 cilt, İstanbul 1970-1972; M.Çayırdağ, "Kayseri'de Pervanebey Medresesi", *Vakıflar Dergisi*, S.26, Ankara 1997, s.225-236.

² Hatuniye Medresesi için bkz. H.Gündoğdu, *Dulkadirli Beyliği Mimarisi*, Ankara 1986, s.48-50.; M.Çayırdağ, "Kayseri'de Kitabelerinden 15 ve 16.Yüzyıllarda Yapıldığı Anlaşılan İlk Osmanlı Yapıları", *Vakıflar Dergisi*, S.13, Ankara 1981, s.

³ Osmanlı dönemi Kayseri'si ve medreseleriyle ilgili olarak şu çalışmalara bkz. Ahmet Nazif Efendi, *Kayseri Tarihi (Mir'at-ı Kayseri)*, Kayseri 1987; M.İnbaşı, *16.Yüzyıl Başında Kayseri*, Kayseri 1992; H.Erkiletlioğlu, *Osmanlılar Zamanında Kayseri*, Kayseri 1996; M.Çayırdağ, *Kayseri Tarihi Araştırmaları*, Kayseri 2001.

⁴ İ.Demir, "Bir Döneme Sistemik Eğitimi ile Damgasını Vuran Kurumlarımız ve 19.Yüzyılda Kayseri Medreseleri", *III.Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri 06-07 Nisan 2000*, (Yay.Haz: A.Aktan- A.Öztürk-R.Tosun), Kayseri 2000, s.122-123.

⁵ A.R.Karabulut, *Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*, Ankara 1995.

⁶ İstanbul kütüphanelerindeki örnekler için bkz. N.(Üzer) Altuner, "İstanbul Kütüphanelerine Göre Kayseri'de İstinsah Edilen Eserler ve Kayserili Müstensihler", *Kayseri ve Yöresi Kültür, Sanat ve Edebiyat Bilgi Şöleni 12-13 Nisan 2001*, (Haz:M.Argunşah-H.Argunşah-İ.Görkem-A.Kılıç), Kayseri 2001, c.1, s.23-41.

Kayseri’de görev yapmış bürokratların ve Kayserili devlet adamlarının sahip olduğu kitapları vakfederek kütüphaneler oluşturdukları ya da cami-medrese kütüphanelerini zenginleştirdikleri çeşitli kayıtlar aracılığıyla bilinmektedir. Örneğin 16.yüzyılda Kayseri kadısı olan Bedreddin Mahmut toplam 400 cilt olarak 261 kitabını Kayseri’deki bedestende açılacak bir kütüphaneye vakfetmişken, Tavlusunlu Sadrazam Halil Paşa 1618 yılında köyüne bir kütüphane kurmuş⁷, Merzifonlu Kara Mustafa Paşa İncesu’daki medresesine 15 kitap vakfetmiş⁸, 18.yüzyıl başında Pervane Bey Medresesinde müderrislik yapan Moluluzade Mahmud Efendi 1716 yılında 100 ciltlik kitaplarını çalıştığı medreseye vakfetmiş, matbah ve sur emini Kayserili Hacı Halil Efendi 1751 yılında Hunat Hatun Medresesi eyvanına müstakil kütüphane açtırmış ve buraya 318 adet kitap vakfetmiştir⁹. Kayserili Reisü'l-Küttâb Mehmed Raşid Efendi ise 1796 yılında bugün kullanılan kütüphaneyi inşa ettirerek içine 925’i yazma 18’i matbu toplam 943 cilt kitap¹⁰ vakfetmiştir.

M.Çayırdağ, Erkilet Nişancı Mehmed Paşa Camiinde (Musa Ağa Camii) bulunan yazma eser kitapların ciltlerinin halkın bilinçsizliği yüzünden sökülüp yenilenmiş olduğunu ve cami içinde muhafaza edilen orijinal cilt kapaklarının 1983 yılında kendisi tarafından müzeye getirildiğini¹¹ belirtir. Müze deposundaki bu ciltler etütlük eser olarak değerlendirilerek envanter kayıtları yapılmamıştır. Camideki elyazması kitapların tamamı 1985 yılında Kayseri Raşid Efendi Yazma Eserler Kütüphanesine nakledilmiştir. Nakledilen kitapların çoğunluğunun orijinal cilt kapakları sökülmiş ve yeniden ciltlenmişlerdir.

Bu makalede, Kayseri Etnoğrafya Müzesi (Güpgüpoğlu Konağı) deposunda bulduğumuz ciltlerin bezemeli örnekleri tanıtılarak, bu ciltlerin Raşid Efendi Kütüphanesine Erkilet’den getirilmiş ve cildi yenilenen el yazmalarından hangilerinin orijinal kapağı olabileceği tartışılacaktır. Ciltlerin kapak veya sertablarında

⁷ M.Çayırdağ, “Kayseri’de Vakıf Kütüphaneleri ve Matbah Emni Hacı Halil Efendi Kütüphanesi”, *Vakıflar Dergisi*, S.20, Ankara 1988, s.271.

⁸ M.Çayırdağ “Kayseri’de Vakıf.....”, s.273 ‘de Merzifonlu Kara Mustafa Paşa’nın İncesu’daki medresesine 8 kitap vakfettiğini söyler. Ancak 15 hücreli olarak inşa edilen medreseye 15 kitap vakfedildiğini ve kitapların haftanın iki günü öğrencilerin incelemesine sunulduğunu ileri sürenler de vardır. Külliyein medresesinin mimari özellikleri için bkz. M.Denktaş, “İncesu Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Külliyesi”, *Vakıflar Dergisi*, S.26, Ankara 1997, s.199-200; Külliyein medresesine 15 kitap vakfedildiğine dair bkz. Z. Peşter, *Vakfiyelerine Göre Kayseri Vakıfları (H.905-1115/M.1500-1700)*, Ankara 2001, s.44. (Gazi Üniversitesi .Sosyal Bilimler Enstitüsü Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi).

⁹ M.Çayırdağ, “Kayseri’de Vakıf.....”, s.275-276.

¹⁰ A.R.Karabulut, *Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi Tarihçesi*, Kayseri 1994, s.11.

¹¹ M.Çayırdağ, “Kayseri’de Vakıf... s.274.

herhangi bir isim ve müze defterlerinde de herhangi bir kayıt olmadığından şahsımız tarafından verilen numaralarla tanıtılacaktır.

Ciltler:

1 Numaralı Cilt: 300x195 mm ölçülerindeki cilt, iki kapağı ve miklebiyle tam bir eserdir. Sırt kısmında yırtılmalar olmuştur. Açık kahverengi deriden yapılmıştır. Ön ve arka kapak aynı olup bir zencirekle çerçevelenmiştir. Köşebent bulunmadığı kapaklarda oval biçimli, kenarları dilimli salbeksiz şemseler gözlenir. Soğuk kalıp baskıyla yapılan şemselerin yüzeyi kabartma olarak tomurcuklar, kıvrımdalar ve hatayı üslûpta çiçeklerle süslenmiştir (foto:1).

2 Numaralı Cilt: 300x198 mm ölçülerindeki cilt iki kapağı ve miklebiyle tam bir eserdir. Kahverengi deriden yapılmıştır. Kapaklar ve miklep bir cetvelle çerçevelenmiştir. Köşebent bezemenin olmadığı kapakların ortasında soğuk kalıpla yapılan oval şemseler dikkati çeker. Şemse yüzeyi basit şekilde S biçiminde kıvrılan bir sap üzerine işlenmiş yaprak ve tomurcuklarla hareketlendirilmiştir. Şemselerin uçları palmet biçimli birer salbikle uzatılmıştır (foto:2).

3 Numaralı Cilt: 260x170 mm ölçülerindedir. İki kapağı ve miklebiyle tam bir eserdir. Kahverengi deriden yapılmıştır. Sırt kısmında tahribat vardır. Kapak ve miklep cetvelenmiştir. Köşebent yoktur. Kapak ve miklep şemseleri soğuk kalıp baskı kullanılarak biçimlendirilmiş olup, hatayı tarzı tomurcuklar, beş yapraklı çiçekler ve saz üslûbunda yapraklarla bezenmiştir.

4 Numaralı Cilt:183x126 mm ölçülerinde tek kapak bir cildir. Bordo renk deriden yapılmış olup diğer parçası bulunamamıştır. Kapak kenarı aletle yapılmış zencirekle çerçevelenmiştir. Köşebent yoktur. Soğuk kalıp baskıyla oluşturulan oval şemsenin yüzeyi kapalı form oluşturan dilimli rumiler ve palmetlerle süslenmiştir. Şemse uçları üç dilimli palmet şeklindeki salbeklerle uzatılmıştır (foto:4).

5 Numaralı Cilt: 300x194 mm ölçülerinde olup, açık kahverengi deriden yapılmıştır ve iki kapak ve miklebiyle tam bir eserdir. Cildin sırt kısmında tahribatlar vardır. Üst kapakta yer yer kurt yenikleri gözlenir. Kapaklar ve miklep cetvelle çerçevelenmiştir. Soğuk kalıp baskıyla biçimlenen salbeksiz oval şemselerin yüzeyi tomurcuklar, pençler ve saz üslûbunda yapraklarla süslenmiştir. Köşebent bezemesi yoktur (foto:5).

6-7-8 Numaralı Ciltler: Her üç eser de 298x194 mm ölçülerindedir. Üç ciltlik bir eserin kılıfıymış gibi görünen ciltler kahverengi deriden yapılmışlardır ve mikleplidirler. Kapak ve miklep kenarları aletle yapılmış zencirekle çerçevelenmiştir. Köşebent yapılmayan kapaklarda salbekli şemseler bulunur. Soğuk kalıp basılarak yapılan şemselerin yüzeyi sık bir şekilde işlenmiş hatayı tarzı tomurcuk,

penç ve saz üslûbunda yapraklarla bezenmiştir. Salbekler şemselerin ucundan ayrılmış olarak üç dilimli palmet şeklinde düzenlenmiştir (foto:6-7-8). Ciltlerin birinin iç kapağında kırmızı, mavi ve sarı boyalarla yapılmış ebru kaplama ve bir sayfa Kur'an metni görülür (foto:9). Sayfadaki metin Âli İmran suresinin 93. ayetinden başlamakta ve 97. ayetin bir bölümünü içermektedir.

9 Numaralı Cilt: Yukarıdaki üç ciltle aynı ölçülerde olup aynı malzemeyle yapılmıştır. Onlardan farklı olarak miklebi yoktur. Üst kapağın üzerinde "cüz-i evvel" ibaresi yazılıdır. İç kapağının tıpkı 8 numaralı cildin iç kapağındaki gibi ebruyla kaplandığı dikkati çeker (foto:10-11). Bu dört eserin aynı usta veya atölyenin işi olabileceği kabul edilebilir. Zira dört eserin şemse kompozisyonları ve iç kapaklardaki ebrular birbirinin aynıdır. Şemselerin ölçüleri de (60x83mm) dört eserde aynıdır.

10 Numaralı Cilt: 283x170 mm ölçülerindeki cilt kopmuş iki kapak halindedir. Miklepsizdir. Kahverengi deriden yapılmıştır. Salbeksiz şemseli ve köşebentlidir. Kapaklar aletle yapılmış yaldızlı bir zencirekle çerçevelemiştir. Şemse ve köşebentler gömmedir. Kenarları dilimli oval şemse yüzeyi kıvrımdalar ve çiçek kabartmalarıyla hareketlendirilmiştir. Ortada S biçiminde kıvrılmış bulut motifi gözlenir. Zemin altın yaldızla boyanarak alttan ayırma şemse oluşturulmuştur. Aynı yöntem köşebent bezemelerinde de tekrarlanmıştır. İç kapakta da dış kapaktaki şemse kompozisyonunun gömme olarak kahverengi deri renginde tekrarlandığı dikkati çeker (foto:12-13).

11 Numaralı Cilt: 256x180 mm ölçülerindeki eser koyu kahverengi deriden yapılmış olup mikleplidir. Sırt kısmında tahribatlar vardır. Her iki kapak ve miklep cetvelsizdir ve salbeksiz şemseli bezemelere sahiptir. Soğuk kalıp baskıyla yapılan kenarları dilimli oval şemsenin yüzeyi, kapalı form oluşturan ince şerit biçimindeki dilimli rumiler, palmetler ve beş yapraklı çiçek ve tomurcuklardan meydana gelen bitkisel süslenmiştir (foto:14-15).

12 Numaralı Cilt: 263x175 mm ölçülerinde kahverengi deriden yapılmış tek kapaktır. Kapak kenarı aletle yapılmış zencirekle çerçevelemiştir. Salbeksiz oval şemsenin dilimleri tığlarla hareketlendirilmiştir. Gömme olarak düzenlenen şemse yüzeyi saz üslûbunda yapılmış çiçek ve yaprak kabartmalarıyla hareketlendirilmiştir. Şemse uçları kapak kenarına kadar tığla uzatılıp üç nokta kabartmasıyla nihayetlendirilmiştir (foto:16).

13 Numaralı Cilt: 320x180 mm ölçülerindeki eser bir kitabın üst kapağıdır ve bordo renk deriden yapılmıştır. Sırt bölümünde iki kartuş düzenlemesi görülür. Bir zencirekle çerçevelenen kapak salbekli, alttan ayırma gömme şemseyle süslenmiştir. Şemse yüzeyinde oldukça temiz bir işçilik yansıtan saz üslûbunda yaparak ve çiçek kabartmaları dikkati çeker. Birer dilimli küçük şemse gibi tasarlanan

salbeklerde de zemin yaldızlanmış, kenarlar tıglarla hareketlendirilmiştir (foto:17).

14 Numaralı Cilt: 210x150 mm ölçülerinde tek kapaktır. Bordo renk deridir. Sırt tarafı siyah deriyle tamir edilmiştir. Aletle yapılmış üç sıra cetvelle çerçevelenmiştir. Kapak ortasında dilimli oval şemse bulunur. Şemse soğuk kalıp baskıyla yapılmıştır ve salbeklidir. Şemse yüzeyi hatayı üslûpta çiçek kabartmalarıyla süslenmiştir. Yüzeyden çökertilen salbeklerin içine de hatayı tarzı şakayık kabartması işlenmiştir (foto:18).

15 Numaralı Cilt:182x128 mm ölçülerinde bir alt kapak ve miklepten oluşan parça, kahverenk deriden yapılmıştır. Miklep ve kapak aletle yapılmış cetvelle çerçevelenmiştir. Hem miklep hem kapak şemseli olarak düzenlenmiştir. Soğuk kalıp baskıyla yapılan şemsenin, kapalı form oluşturan dilimli rumiler ve çiçeklerle hareketlendirildiği gözlenmektedir (foto:19).

16 Numaralı Cilt: 262x165 mm ölçülerindeki cilt, alt kapak, üst kapak ve mikleple birlikte tam bir eser olup bordo renk deriden yapılmıştır. Kapakların kenarları tamir görmüş, derilerle yamanmıştır. Cetvelenmemiş kapaklarda köşebent yoktur. Soğuk kalıp baskıyla yapılan şemse salbeksizdir. Şemse yüzeyi alçak kabartma olarak işlenmiş saz üslûbunda yapraklar ve hatayı tarzı çiçeklerle bezlenmiştir (foto:20-21).

17 Numaralı Cilt: 213x150 mm ölçülerinde olup, kahverengi deriden yapılmış alt kapak, üst kapak ve miklepten oluşan tam bir eserdir. Hem kapakların hem de miklebin üzeri bir kâğıtla kaplanmıştır. Kapaklar ve miklep yüzeyine altı yapraklı küçük bir rozet şeklindeki kalıbın soğuk baskı olarak basılmasıyla oluşturulmuş süslemeler görülür. Kapaklarda kalıp rozetin basılmasıyla oval bir şemse formu meydana getirilmiştir. Şemselerin ucu kapak kenarına doğru uzatılmıştır. Kapak ve sertab yüzeyi aynı damgalarla hareketlendirilmiştir. Miklebin iç yüzünde okuyucuların yazdığı notlar göze çarpar (foto:22-23).

18 Numaralı Cilt: 175x127 mm ölçülerinde kahverengi deriden yapılmış bir alt kapak ve miklepten oluşur. Kapak ve miklep kenarı aletle yapılmış zencirekle çerçevelenmiştir. Köşelere diagonal olarak çekilen cetvellerle üçgen biçiminde köşebentler oluşturulmuştur. Köşebentlerin yüzeyine altı yapraklı rozet motifi soğuk baskıyla uygulanmıştır. Aynı rozet kabartması sertab ve miklep yüzeyini de bezemektedir. Kapak ortasında belli belirsiz aletle çizilen oval bir şemse dikkati çeker. Şemse yüzeyinde de rozet kabartmasıyla birlikte aletle yapılmış X şeklindeki kabartmalar görülür. Öte yandan kapak yüzeyine aletle iri palmet ve rumi çizilmeye çalışılmış ve şemse ile köşebent arasındaki yüzeye rozet ve X motifleri kalıpla işlenmiştir (foto:24-25).

19 Numaralı Cilt: 244x165 mm ölçülerinde kahverengi deriden yapılmış miklepli bir alt kapaktır. Kapak kenarında yırtılmalar olmuştur. Hem kapak hem de miklep aletle yapılmış zencirekle çerçevelenmiştir. Miklep ve kapak köşçieri aletle yapılmış düğümlerle bezenmiştir. Kapak yüzeyine aletle yapılan salbekli oval şemsenin içi kapalı form oluşturan dilimli rumiler ve palmetlerle süslenmiş, aletin meydana getirdiği çukur yivler altınla yaldızlanmıştır. Miklep üzerinde de rumi ve palmetli yarım şemse ve salbek bezemesi vardır. Bu cilt parçası, işçilik bakımından incelediğimiz parçaların en temiz örneklerindedir (foto:26).

20 Numaralı Cilt: 220x147 mm ölçülerindeki eser miklepsiz birer kapaktan oluşur ve kahverengi deriden yapılmıştır. Kapak kenarları aletle yapılmış basit şeritle çerçevelenmiştir. Kapakların yüzeyinde birer yarım gömme şemse bulunur. Salbek ve şemse tığlarla hareketlendirilmiştir. Kapak alt kenarlarının cetvellenmemiş oluşu ve şemselerin yarım olması bu kapakların büyük bir kapağın ikiye bölünmesiyle oluşturulmuş olabileceğini gösterir. Kapakların iç yüzeyleri kırmızı, sarı ve yeşil boyalara yapılmış çiçek desenli ebruyla kaplanmıştır (foto:27-28).

21 Numaralı Cilt: 212x150 mm ölçülerinde kahverengi deriden yapılmış miklepli bir alt kapaktır. Sırttan kopmuş olan üst kapak da bu parçalar içindedir. Hem kapak hem de miklep gömmeli köşebent ve şemselidir. Cetvellerle köşebent ve şemse kenarları yaldızlanmıştır. Köşebent ve şemseler genel kahverengi deriden farklı olarak bordo renk deriden gömme olarak mülevven tarzda yapılmıştır. Köşebent yüzeyi kıvrımdala fiyonkla bağlanmış üçlü yaprakla bezenmiştir. Şemse yüzeyi kıvrımdallar ve rumilerle üç dilimli bir kartuş şeklinde düzenlenmiş olup, kartuş içi yaldızlanmıştır. Kapak içi ebru kaplamadır. Miklep iç yüzünde köşebent ve şemse çerçevesi yaldızlanarak işlenmiştir (foto:29-30).

22 Numaralı Cilt: 290x196 mm ölçülerindeki eser miklepli tam bir cildir. Sırt ve sertabda yırtılmalar ve kopmalar olmuştur. Kahverengi deriden yapılmıştır. Kapaklar ve miklep aletle yapılmış basit bir cetvelle çerçevelenmiştir. Köşebentsiz kapaklardaki şemseler salbeksiz olup gömmedir. Kahverengi deriden gömme olarak yapılan şemselerin yüzeyine bordo renk deriden parçalar yapıştırılmış olması eserin bir tamirat geçirdiğini gösterir. Şemse yüzeyi saz üslûbunda bitkisel motiflerle bezenmiştir (foto:31-32).

23 Numaralı Cilt: 306x195 mm ölçülerindedir. Kahverengi deriden miklepsiz olarak yapılmıştır. Sırt ve kapakta tamirat gördüğünü gösteren yamalar vardır. Cetvelsiz ve köşebentsiz olan eserin kapağında salbeksiz gömme şemse bezeme bulunur. Şemseler tamirat geçirmiştir. Orijinal gömme şemse üzerine kıvrımdal ve bulut motifli saz yaprakların işlendiği ikinci bir deri parçası yapıştırılmış, zemin yaldızlanarak alttan ayırma şemse elde edilmiştir (foto:33).

24 Numaralı Cilt: 300x200 mm ölçülerinde, kahverengi deriden yapılmış miklepli bir alt kapaktır. Aletle yapılmış basit bir şeritle kapak ve miklep cetvelenmiştir. Kapak ve miklep şemselidir. Kapak şemsesi, soğuk kalıp baskıyla biçimlenmiş olup kenarı dilimli oval biçimli ve salbeklidir. Şemse yüzeyi, basit yaprak ve tomurcuklarla hareketlendirilmiş kıvrımdallarla süslenmiştir. Şemse ucundan uzaklaştırılmış salbekler üç dilimli palmet biçiminde düzenlenmiştir (foto:34).

25 Numaralı Cilt: 270x165 mm ölçülerindeki eser bordo renk deriden yapılmıştır. Sırtı sökülmüş olan cildin kapak ve miklebi ince şeritle cetvelenmiştir. Köşebent süslemesinin olmadığı kapaklar soğuk kalıp baskıyla yapılmış salbeksiz şemselere bezenmiştir. Belli belirsiz kıvrımdallar ve bulut motifleri şemse yüzeyindeki bezemeyi oluşturur (foto:35).

Değerlendirme:

Kayseri Etnoğrafya Müzesi (Güpgüpoğlu Konağı) deposunda bir mukavva kutu içinde bulduğumuz ve bezemeli örneklerini tanıtmaya çalıştığımız bu cilt örnekleri Mehmet Çayırdağ'ın ifadesiyle 1983 yılında Erkilet'teki camiden müzeye getirilmiştir¹². Bu ciltlerin korudukları kitapların belki tamamı, Nişancı Mehmed Paşa tarafından buradaki medrese ve kütüphaneye vakfedilmiş kitaplardan olabilir.

Nişancı Mehmed Paşa (1669-1729) Kayseri'nin Erkilet köyünde Hacı Ali adında köyün ileri gelen tüccarlarından birinin oğlu olarak doğmuştur¹³. Saray baltacılarından olan Mehmed Paşa çeşitli taşra görevlerinden sonra 1717 yılında dördüncü vezirlik hasları ile nişancılık görevine atanmıştır. 26 Ağustos 1717 yılında sadrazam olmuş, 9 Mayıs 1718 yılında bu görevinden alınmıştır. 20 Mayıs 1719 yılında Girit valiliğine atanmış ve iki yıl bu görevde kaldıktan sonra 8 Mayıs 1721 yılında Mısır valiliğine getirilmiştir. 1725 yılında Mısır'daki isyanı bastırması nedeniyle yeniden Girit valiliğine atanmıştır. 10 Mart 1726 yılında yeniden Mısır valisi olmuş, nihayet 1728 yılında Cidde valiliğine getirilmiş ve 1729 yılında hac görevini ifa ederken Mekke'de ölmüştür¹⁴. Mehmed Paşa 1717 yılındaki depremde yıkılan Erkilet'teki Musa Ağa Camiini 1718'de yeniden inşa ettirmiştir¹⁵. Hatta bu caminin yanına altı odalı bir medrese yaptırmış, var olan

¹² M.Çayırdağ, "Kayseri'de Vakıf... s.273-274.

¹³ Ahmed Nazif, *Kayseri Meşhurları (Kayseriye Meşâhiri)*, (Haz:M.Diriöz-H.A.Diriöz), Kayseri 1991, s.46.

¹⁴ H.Bostan, "Sadrazam Kayserili Mehmed Paşa (1080-1141/1669-1729)", *III.Kayseri ve Yöresi Tarih Sempozyumu Bildirileri 06-07 Nisan 2000*, (Yay.Haz: A.Aktan- A.Öztürk-R.Tosun), Kayseri 2000, s.57 vd.

¹⁵ Ahmed Nazif, *Kayseri Meşhurları (Kayseriye Meşâhiri)*, (Haz:M.Diriöz-H.A.Diriöz), Kayseri 1991, s.47.

mektebi de onartmıştır. Mehmed Paşa'nın Erkilet'teki cami ve medrese için bir kütüphane oluşturduğu¹⁶ ve daha sonra buradaki kitapların Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesine nakledildiği bilinmektedir. Ancak Erkilet'teki kütüphaneden gelen kitaplar içindeki *Kur'an-ı Kerim*'lerden birinin 2a yaprağındaki ibareler Mehmed Paşa'dan önce de (Haziran 1651) buraya kitap vakfedildiğini¹⁷ göstermektedir. Erkilet'teki kütüphanenin oluşumunu sağlayan Mehmed Paşa'nın 26 Kasım 1729 yılında tespit edilen terekesi içinde çoğu tarih konulu 123 cilt kitap bulunması¹⁸ onun gerçek bir kitap dostu olduğunu göstermektedir.

Erkilet'teki kütüphaneden Raşid Efendi Kütüphanesine 1917 yılında 7 kitap, 1985 yılında da 59 yazma kitap nakledilmiştir. Çayırdağ 1985 yılında nakledilen 59 kitaptan 19'unda Mehmed Paşa'nın vakıf kaydının bulunduğunu belirtir¹⁹. Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi Kataloğu incelendiğinde Mehmed Paşa'nın vakıf mührünü bulduran 18 eser olduğu görülmektedir. Bunların 7 tanesi fıkıh, 4 tanesi tefsir, 2 tanesi hadis, 1 tanesi Kur'an-ı Kerim, 1 tanesi siyer, 2 tanesi meviza ve 1 tanesi de havas konularını içermektedir. Paşanın terekesindeki kitaplarla vakfettiği kitaplar arasında konu farklılığı olduğu görülmektedir. Bu kitapların en erken tarihli H.745, en geç tarihli de H.1124'dür²⁰.

Tanıtmaya çalıştığımız 25 bezemeli cilt örneğinin hem malzeme, hem ölçü hem de bezeme bakımından birbirine benzeyenleri vardır. Örneğin 1, 5, 6, 7, 8 ve 9 numaralı ciltler açık kahverengi deri ciltleri, 195x300 mm. ölçüleri ve dilimli soğuk baskı salbekli oval şemseleri ile birbirinin benzerleridir. Bu altı cilt içinde miklepsz olan tek örnek 9 numaralı cildir. 8 ve 9 numaralı ciltlerin iç kapaklarındaki ebruların desen ve renklerinin de aynı olduğu dikkati çekmektedir. Muhtemelen diğer dört örneğin iç kapaklarında da aynı ebrular vardı. Ancak ciltler kitaplardan çıkarılırken ebrular da yırtılmış olmalıdır. Özellikle 9 numaralı cildin üst kapak iç yüzündeki metnin Kur'an'dan Âli İmran Suresinin bir bölümünü içeriyor olması, cildin kapladığı kitabın konusu bakımından önemli bir ipucu sayılabilir. Raşid Efendi Kütüphanesi Kataloğunda Mehmed Paşa'nın vakıf kaydını taşıyan üç eserin bu ciltlerle korunduğunu belirtebiliriz. Bugün tamamen yenilenmiş ciltlere sahip olan bu eserler, Muhyissünne Hüseyin b. Mes'ûd el-Ferrâ eş-Şâfi Bağâvî'nin *Maâlimü't-Tenzil fi İlmi't-Tefsir* adlı eserinin 14.yüzyılda kopyalanmış üç nüshasıdır.²¹ Bu üç eserin ölçülerinin 260x180 mm. olması cilt kapaklarının ölçüleriyle uyumaktadır. Kitaplara yeni cilt yapılırken sayfa kenarlı taşlanmış olabilir. Eserler 14.yüzyılda istinsah edilmiş olmalarına rağmen ciltler

¹⁶ M.Çayırdağ, "Kayseri'de Vakıf... s.273.

¹⁷ A.R.Karabulut, *Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi Tarihçesi*, Kayseri 1994, s.21-22.

¹⁸ H.Bostan, a.g.m, s.70-71.

¹⁹ M.Çayırdağ, "Kayseri'de Vakıf... s.274.

²⁰ A.R.Karabulut, *Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu*, Ankara 1995.

²¹ A.R.Karabulut, a.g.e, s.453.

çok daha sonra 18.yüzyılda yapılmış olmalıdırlar. Diğer üç örnek ise, Raşid Efendi Kütüphanesi Kataloğunda Mehmed Paşa'nın vakıf kaydını içeren ve ölçüleri itibariyle ciltlerle uyuşan Nâsiruddin Abdullah b. Ömer Beyzavî'nin *Envârü't-Tenzil ve Esrârü't-Te'vil* adlı tefsir, Ekmelüddin Muhammed b.Mahmud el-Hanefî Bâberti'nin *el-İnaye fi Şerhi'l-Hidâye* adlı fıkıh ve Ubeydullah b. Mesud el-Mahbubî el-Hanefî'nin (öl.H.745) 18.yüzyıl başlarında istinsah edilmiş *Şerhu Vigâyeti'r-Rivâye min Mesâili'l-Hidâye*²² adlı fıkıh konulu eserlerin ciltleri olmalıdırlar. Bu altı cildin İstanbul'da mı yapıldığı yoksa Erkilet'teki medrese ve camiye vakfedildikten sonraki yıllarda Kayseri'de yerel bir atölyede mi yenilendiği konusunda kesin bilgilerimiz olmamakla birlikte, bezemeler ve deri malzemenin başkent işçiliğinden uzak bir kalite sergilediğine bakarak belki 19.yüzyılda Kayseri'de yapılmış olabileceklerini ileri sürebiliriz.

İncelediğimiz örnekler içinde bazı ciltlerin Selçuklu cilt geleneğini devam ettirdikleri gözlenir. Bunlar 17 ve 18 numaralı ciltlerdir. Her ikisi de kahverengi deriden yapılan bu ciltlerde, altı yapraklı rozet şeklindeki küçük kalıpların soğuk baskı olarak deri üzerine basılmasıyla oluşturulmuş bezemeler vardır. Özellikle 17 numaralı ciltde kalıp basılarak oval bir şemse biçimi oluşturulmuştur. 18 numaralı cilt de köşebent, miklep, sertab yüzeyleri yukarıda bahsettiğimiz şekilde soğuk kalıp baskıyla süslenmiştir. Alt kapak ortasında aletle yapılmış etkisi veren oval bir şemse düzenlemesi görülür. Ancak bu bezemenin üzerinden daha sonra yapılmış veya tasarlanıp vazgeçilmiş izlenimi veren iri rumî ve palmet desenleri dikkati çeker. Köşebent ile şemse arasındaki yüzeyler rozetler ve X şeklindeki motiflerle doldurulmaya çalışılmıştır. Raşid Efendi Kütüphanesi Kataloğunda Erkilet'ten gelen eserler içinde bu iki cildin ölçüsüne yakın eser bulunmamaktadır. Dolayısıyla bu ciltlerin hangi kitabın orijinal kılıfı olabileceğine dair herhangi bir önerimiz yoktur. Ancak küçük kalıp baskılar ve iri rumî-palmetli bezemelerin Selçuklu geleneğini yansıtan ciltlerde yoğun şekilde uygulanmış olmasından hareketle²³ bu ciltlerin Selçuklu geleneğini devam ettiren örnekler olduğunu belirtmek mümkündür.

Tanıtmaya çalıştığımız ciltlerin bir kısmının köşebent ve salbek gibi unsurları bulunmamakla birlikte şemselerinde soğuk kalıp baskıyla yapılmış rumîli bezemeler yer alır. 4, 11, 15 numaralı ciltler bu özellikleri taşırlar. Kartuş biçiminde kapalı form oluşturan dilimli rumîler ile araları dolduran küçük palmetler baskın motiflerdir. 4 ve 15 numaralı ciltlerdeki şemseler bezemeleri ve salbekleriyle birbirlerine çok benzerler. Ölçüleri itibariyle de birbirine yakın olmaları bu iki parçanın tek bir cilt olabileceğini akla getirir. Dilimli rumîli sade şemse örnekleri daha çok 16.yüzyıl öncesinin geleneği olarak kabul edilebilir. Kayseri Raşid

²² A.R.Karabulut, *a.g.e.* s.432, 444, 494.

²³ Selçuklu ciltleriyle ve geleneği devam ettiren bazı örnekler için bkz. A.S.Arıtan, "Anadolu Selçuklu Cilt Sanatı", *Türkler*, c.7, Ankara 2002, s.933-943.

Efendi Kütüphanesi Kataloğunda Erkilet'ten geldiği ve Mehmed Paşa'nın vakıf kaydının olduğu belirtilen kapakları yenilenmiş eserler içinde bu üç cildin ölçülerine yakın tek eser vardır. Abdüllatif b. Abdülaziz b. Melek el-Hanefi'nin fıkıh konulu *Şerhu Memmau'l-Bahreyn ve Mültekâ'n-Nehrayn* adlı eserinin H.854 tarihli kopyası 252x177 mm. ölçüleriyle²⁴ 11 numaralı cildin kapladığı kitap olabilir.

Tanıtmaya çalıştığımız ciltlerin büyük bölümünde şemse yüzeyinin saz üslûbunda düzenlenmiş hançeri yapraklar, güller, şakayıklar ve tomurcuklarla süslenmiş olduğu dikkati çekmektedir. 2, 3, 10, 12, 13, 14, 16, 20, 22, 23, 24 numaralı ciltlerin şemse bezemeleri bu tarzdadır. Saz üslûbu, 16.yüzyılın ilk yarısında Osmanlı nakkaşhanesinde çini, kumaş, kitap gibi farklı malzemelerin desenleri olarak üretilen ve ressam Şah Kulu'nun Osmanlı bezeme repertuarına kazandırdığı bir üslûptur. Bu üslûpta asimetrik olarak kıvrımlar yapan hançer biçiminde kıvrılmış yapraklar baskın motiftir. Hançeri yapraklarla birlikte şakayıklar, güller, gül goncası, karanfil gibi naturalist çiçek motifleri de üslûbu oluşturan motifler olmakla birlikte bazı örneklerde, yaprak aralarına ejder, sülün, zümrüd-ü anka gibi fantastik yaratıkların da resmedildiği gözlenir²⁵. Örneklerin bir bölümünde şemseler salbeksiz iken üç örnekte zemin yaldızlanarak alttan ayırma şemse yapılmıştır. Özellikle 10 ve 12 numaralı ciltler rafine işçilikleri bakımından başkent örneklerine yaklaşır. 14 numaralı cildin şemsesi düz ve ters C kıvrımları yapan sapların taşıdığı hatayı tarzı şakayık ve güllerle süslenmiştir. Yukarıda bahsettiğimiz ciltlerden beş tanesinin ölçülerine yakın kitaplar Raşid Efendi Kütüphanesinde Mehmed Paşa'nın vakıf kaydını taşıyan eserler içinde bulunmaktadır. 2 numaralı Buhari'nin *Câmiü's-Sahih* adlı eserinin 15.yüzyılda kopyalanmış örneğinin²⁶ kılıfı olmalıdır. Bosnalı Şeyh Ali Dede tarafından yazılan *Es'iletü'l-Hikem*²⁷ adlı kitabın kılıfı 14 numaralı cilt olabilir. 20 numaralı cilt ise muhtemelen Şihabüddin Ahmed b. Ahmed b. Abdüllatif Zebîdî'nin yazdığı *Kitabü'l-Fevâid ve's-Salât ve'l-Avâid'in*²⁸ kapağıdır. 22 numaralı cilt Mehmed Paşanın eşi Safiyye Hanım tarafından vakfedilen *Kur'an-ı Kerim'in*²⁹ kapağı olabilir. 23 numaralı cilt ise Ebü'l-Leyl Nasr b. Muhammed b. İbrahim el-Hanefi Semerkandî'nin *en-*

²⁴ A.R.Karabulut, *a.g.e.*, s.492.

²⁵ Saz üslûbuyla ilgili daha detaylı bilgi için bkz. B.Mahir, "Osmanlı Sanatında Saz Üslûbundan Anlaşılan", *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık-2*, İstanbul 1987, s.123-141. ; aynı yazar, "Saray Nakkaşhanesinin Ünlü Ressamı Şah Kulu ve Eserleri", *Topkapı Sarayı Müzesi Yıllık-1*, İstanbul 1986, s.113-130.

²⁶ A.R.Karabulut, *a.g.e.*, s.428.

²⁷ A.R.Karabulut, *a.g.e.*, s.433.

²⁸ A.R.Karabulut, *a.g.e.*, s.449.

²⁹ A.R.Karabulut, *a.g.e.*, s.452.

Nevâzil fi'l-Füru adlı eserinin H.1092 yılında yapılmış kopyasına³⁰ ait olabilir. 24 numaralı cilt Tosyalı Nişancı Kocamustafapaşa b. Kadı Celal'in *Delâil-i Nübüvvet-i Muhammedî ve Şemâil-i Fütüvvet-i Ahmedî*³¹ adlı eserinin cildi olabilir.

Ciltler içinde 19 numaralı örnek aletle yapılmış şemse ve miklep bezemelerinin tahrirlenmesi, yıldızlanması ve ince rumî bezemesiyle diğer örneklerden ayrılır. 21 numaralı cilt ise kahverengi deri üzerine bordo renk deriden gömme şemse ve gömme köşebentlidir. Şemse yüzeyindeki bezeme zemininin bir bölümü altınla yıldızlanarak kaat'ı görünümü elde edilmiştir. Bu eser ölçülerinin yakınlığı dolayısıyla Yakub Paşa b.Hızır Beğ el-Hanefi'nin *Hâşiye alâ Vigâyeti'r-Rivâye fi Mesâil-i'l-Hidâye* adlı eserinin H.1056 yılında hazırlanan nüshasının cildi olabilir.

Sonuç olarak haklarında Erkilet'teki camiden müzeye getirilmiş olmaları dışında hiçbir şey bilmediğimiz bir grup cildi tanıtarak Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesine Erkilet'ten getirilen kitaplardan hangisine ait olabileceğini bulmaya çalıştık. Ancak Erkilet'teki Musa Ağa Camiine 17. yüzyılda kitap vakfedilmiş olması, ayrıca 19.yüzyılda Erkilet'teki medresede kitap istinsah edilmesi, varmaya çalıştığımız sonuçların şimdilik varsayımında kalmasına neden olmuştur. Öte yandan Erkilet'ten Raşid Efendi Kütüphanesine 59 yazma eserin gelmiş olmasına rağmen sadece 18'inde vakıf kaydı olması ciltlerin hangi eserlere ait olabileceğinin tespitini engelleyen başka bir durumdur.

Ciltlerin bir kısmı ölçü, bezeme ve iç kapaklarındaki ebrulara varıncaya kadar birbirlerine benzemelerinden dolayı aynı usta ya da atölyenin işi olarak değerlendirilebilir. Ciltlerin bazılarında görülen tamirat izleri, Kayseri'de onarılmış ya da yenilenmiş olabileceklerini akla getirirse de, böyle bir işlemin olup olmadığını destekleyecek bilgi ve belge şimdilik yoktur. Bu makaleyle hiç olmazsa müzede etütlük eser olarak muhafaza edilen ve belki yarın yok olabilecek olan 25 cilt örneğini tanıtılıp konuyla ilgilenenlerin bilgilerine sunulmuştur. Temennimiz bu kitap kapaklarının müze deposunda tamamen çürüyüp yok olmaya bırakılmaktansa, Raşid Efendi Kütüphanesinde düzenlenecek küçük bir vitrinde sergilenmesidir.

³⁰ A.R.Karabulut, *a.g.e*, s.463.

³¹ A.R.Karabulut, *a.g.e*, s.403.

Foto 1: 1 Numaralı Cild

Foto 2 : 2 Numaralı Cild

Foto:3 : 3 Numaralı Cild

Foto 4 : 4 Numaralı Cild

Foto 5 : 5 Numaralı Cilt

Foto 6 : 6 Numaralı Cilt

Foto 7: 7 Numaralı Cild

Foto 8 : 8 Numaralı Cild

Foto 9 : 8 Numaralı Cild

Foto 10 : 9 Numaralı Cild

Foto 11 : 9 Numaralı Cild

Foto 12 : 10 Numaralı Cild

Foto 13 : 10 Numaralı Cild

Foto 14 : 11 Numaralı Cild

Foto 15 ; 11 Numaralı Cild dış kapak
şemesinden detay

Foto 16 ; 12 Numaralı Cild

Foto 17 : 13 Numaralı Cild

Foto 18 : 14 Numaralı Cild

Foto 19 : 15 Numaralı Cild

Foto 20 : 16 Numaralı Cild

Foto 21 : 16 Numaralı Cild dış kapak şemsinden detay.

Foto 22 : 17 Numaralı Cild

Foto 23 : 17 Numaralı Cild iç kapaktan görünüş.

Foto 24 : 18 Numaralı Cild dış alt kapaktan görünüş

Foto 25 : 18 Numaralı Cild miklebinden detay.

Foto 26 : 19 Numaralı Cild.

Foto 27 : 20 Numaralı Cild dış kapak görünüşü.

Foto 28 : 20 Numaralı Cild iç kapak ebrusunun görünüşü.

Foto 29 : 21 Numaralı dış alt kapağın görünüşü.

Foto 30 : 21 Numaralı Cild dış alt kapak iç yüzünün görünüşü.

Foto 31: 22 Numaralı Cild.

Foto 32 : 22 Numaralı Cild dış kapak
şemsesinden detay.

Foto 33 : 23 Numaralı Cild.

Foto 34 : 24 Numaralı Cild.

Foto 35 : 25 Numaralı Cilt.

